

AZ ÁVH-TÓL A NEMZETŐRSÉGIG

Az 1956-os forradalom és szabadságharc idén, az ötvenedik évforduló kapcsán különös figyelmet kapott és kap. Ünnepségek, megemlékezések, szónoklatok ilyen vagy olyan nézőpontból ugyan, de valamiképp felelevenítik 1956 napjait. Jellegüknek megfelelően ezek jelentős részben szubjektív elemeket tartalmaznak, gyakran legalább annyira szólnak a máról, mint 1956-ról. Ebben a helyzetben fontos, hogy a megemlékezők tisztán lássák, hogy miről is van szó, mi történt valójában. Hisz – s különösen vonatkozik ez 1956-ra – csak a történelem minél objektívabb ismerete teszi lehetővé, hogy megfelelően értékeljük a múltból fakadó jelenünket, és tisztábban lássuk a jövőt. Ebben a helyzetben segítenek eligazodni a történelemtudományi szakmunkák, azonban fontos, hogy ezek szakmailag és olvasói szempontból egyaránt színvonalas művek legyenek.

Bátran kijelenthetjük, hogy Horváth Miklós *1956 hadikrónikája* c. kötete eleget tesz a fenti követelményeknek. Noha látszólag egy speciális témával – 1956 hadtörténetével – foglalkozik, mégis olvasásra érdemes a „laikusok” és érdeklődők, s szinte kihagyhatatlan a szakemberek, a témát kutatók vagy oktatók számára. A rendszerváltás óta a hadtörténetírás – ugyanúgy, ahogy a történetírás – jelentős megújuláson ment keresztül, különösen, ha a modern korok és témák kutatását tekintjük. Megszűntek egyes tabu témák, és korábban tiltott, titkolt, elzárt források váltak hozzáférhetővé. Fontos leszögezni, hogy a modern Magyarország történetének nagy fordulópontjai (lásd Trianon, II. világháború, 1956) kivétel nélkül katonai, hadtörténeti eseményekkel összefüggésben következtek be. Ezért lényeges, hogy ezen történelmi sorsfordulók vizsgálatakor ne hagyjuk ki a korszakhoz kötődő hadtörténeti eseményeket.

Horváth Miklós monográfiája az 1956-os események hadtörténeti vonatkozását tárgyalja, a fellelhető legújabb források alapján. Persze az olvasó bátran kérdezheti, hogyan lehetséges, hogy egy ilyen nagyságrendű téma belefér egy kevesebb, mint ötszáz oldalas műbe, amikor már csak az egyes résztémákról szóló más kötetek is igencsak terjedelmesek. Nyilván nem várható, hogy 1956 hadtörténete kapcsán a szerző az összes részletet feltárja, az összes apró momentumra kitér-

jen, de mindenképpen egy alapos, az adott kerek között részletes, az ok-okozati viszonyokat, az események hátterét megvilágító munkát készített, mely nagyban segít korszak hadieseményeiben eligazodni.

A szerző széles körű szakirodalmi bázisra támaszkodik, mely felöleli a témában megjelent legfontosabb szakmunkákat. Nemcsak már megjelent szakkönyveket, memoárokat és cikkeket tekintett át előzetesen, de igen alapos levéltári feltáró munkával előhozott korabeli forrásokkal és visszaemlékezésekkel is hitelesíti az elmondottakat. (A Budapesti Ügyészségi Nyomozóhivatal, a Magyar Országos Levéltár, a Fővárosi Levéltár, a Hadtörténeti Levéltár, a Politikatörténeti Intézet Levéltára, valamint a Történeti Hivatal iratanyagát használta fel.) Persze – mint ahogy ezt a szerző is jelzi – meglévő anyagok, főleg az események alatt keletkezett iratok, gyakran hiányosak, s sokszor bizony csak áttételesen lehet rekonstruálni a történéseket. A figyelmes olvasó bizonyára észreveszi, hogy a felsorolásunkból hiányoznak a szovjet párt-, állami és katonai szervek, testületek iratai. Ez nem véletlen. Bár a szerző számos szovjet katonai és egyéb irathoz hozzáférhetett, a korlátlan kutatás, különösen katonai és titkosszolgálati vonalon jelenleg is nehézségekbe ütközik.

A kötet három fő részre tagolódik. Az első részben megismerhetjük a téma főszereplőit, a hazánkban állomásozó szovjet hadsereget és a hazai erőszakszervezeteket. Fontos, hogy az erőszakszervezet szót használjuk, hisz 1956 harcai nem szigorúan katonai műveletek voltak, reguláris haderők részvételével, hanem a magyar fegyveres testületek – rendőrség, államvédelem, belső karhatalom, büntetés-végrehajtás stb. – egészét érintő események. Ráadásul a fogalommal nemcsak az állami erőszakszervezeteket jelöljük, hanem a szabadságharc arculatát meghatározó felkelő és nemzetőri egységeket is.

Kiderül, hogy az állam fegyveres erői nem álltak a helyzet magaslatán. Számos problémával küszködtek, s ebben a helyzetben érte őket a forradalom kitörése. Milyen problémákra mutat rá a szerző? A korábbi, persze nem a főbűnösöket érintő törvénytelenések miatti felelősségre vonások következtében az államvédelmi szervek munkája akadozott, „hatékonyasága” csökkent. A belső karhatalom kiképzése nem volt megfelelő az események kezelésére. A rendőrség „*mint fegyveres testület feladatát képtelen volt ellátni, mert szétziláló-*

dott”, mert „a rendőrségen sok iszákos és korrupt elem talált menedéket. Az alacsony fizetés és a megbecsülés alacsony színvonalára miatt jóérzésű emberek nem szívesen léptek be a rendőrség kötelékébe.” A korábban oly nagy erőfeszítéssel felduzzasztott hadsereg 1956 őszén még át/leszervezés alatt állt.

Ezek után egy érdekes kérdést vizsgál a szerző: milyen alapon állomásoztak hazánkban szovjet csapatok 1956 októberében? Kiderül, hogy a szovjet hadsereg teljesen jogszerűtlenül tartózkodott az országban, mivel a szovjet katonai jelenlétet lehetővé tevő párizsi békeszerződés megfelelő pontja, mely az Ausztriában állomásozó szovjet csapatok jelenlétéhez kötötte a magyarországi állomásozást, érvényét veszítette. Lényeges elem, hogy a szovjetek ezen csapatok karhatalmi alkalmazásával is számoltak. Ugyanígy a magyar fegyveres erőknél és testületeknél is készültek tervek az esetleges karhatalmi alkalmazásra.

A második részben megismerhetjük ezen szervezetek szerepét, viselkedését a forradalmi napok alatt. Kiderül, hogy a korábban készült tervek nem voltak megfelelőek, hogy az egységek nem lettek kellően felkészítve karhatalmi alkalmazásra. A kötetből világosan látszik, hogy a fentebb említett válságjelenségek egyrészt szoros összefüggésben vannak a társadalom, a civil szféra válságával, problémáival, másrészt az is tetten érhető, hogy a szervezetek belső problémái miatt nem tudták ellátni feladatukat, s mint szervezetek gyakorlatilag csődöt mondtak. Mindezt persze csak úgy lehet korrektül értelmezni, ha – ahogy a szerző is teszi – a fegyveres testületeket érintő történéseket az általános bel- és külpolitikai környezetbe ágyazva vizsgáljuk. Ezzel a módszerrel arról is megbizonyosodhatunk, hogy a fegyveres erőket és testületeket gúzsba kötő problémák egyfajta leképeződései a társadalom és hatalmi elit válságának.

A szerző jól szemlélteti, hogyan veszíti el a legfelsőbb politikai elit – abban a korban ez az állampárt, az MDP vezetését jelenti – hatalmi befolyását immár a fegyveres erőknél is, s sokszor hibás intézkedéseivel, egymásnak ellenmondó állásfoglalásaival miképpen „segíti” a helyzet eskalálódását. Maga a diktatúra túlközpontosított irányítási rendszere az, ami ezúttal saját magára csap vissza. Ahogy az egész országra, úgy a hadseregére is jellemző a túlzott központosítás, a párt mindenütt jelenlévősége.

A könyvet olvasván szemünk előtt bontakozik ki, mi történik, ha egy központi irányításra épülő szervezet, amely nem tolerálja az egyéni kezdeményezést, a központi vezetéstől nem kap világos utasításokat: bekövetkezik a teljes szétesés, dezorganizáció. A homályos megfogalmazásokból a mindent aprólékosan meghatározó és ellenőrző felsőséghez szokott katonai és belügyi tisztikar és vezetői állomány kezéből kiesik a kezdeményezés, s szinte teljesen lebénul. Ezért is volt lehetséges, hogy a sokszor alig szervezett felkelő csoportok hatékonyan tudtak fellépni, sok esetben a széthullott katonai és karhatalmi szervek tagjaival együtt a forradalmi követelések érdekében. Ebben a forrongó, átláthatatlan helyzetben kulcsfontosságúnak tűnik a szovjet csapatok vezetése. Megismerhetjük a szovjet katonai beavatkozás hátterét, s megtudhatjuk azt is, hogy a párt vezetése a dezorganizálódott magyar fegyveres erőket látván a szovjetektől várta a helyzet rendezését, magyarán inkább bízott a szovjet tankokban, minthogy saját erejéből rendezni tudja a helyzetet.

Előkerülnek 1956 nagy „rejtély”-ei is. Ki lött először a Rádiónál? Ki lőhetett a Parlamentnél október 25-én? Mi történt a Köztársaság téren? A dokumentumokból rekonstruált eseményekből kiderül, nem volt mindig egyértelmű, hogy ki ki mellett áll. Ez zavart okozott a parancsnoki láncban és – részben – ez vezetett az ismert, kádári szöfordulattal élve: tragikus eseményekhez.

Nyomon követhetjük a Nemzetőrség szervezését s láthatjuk, hogyan próbálja a hatalom saját befolyása alá vonni az új forradalmi fegyveres testületet, igyekszik a párt mindenkori irányvonalához alkalmazkodó emberekkel feltölteni. Adódik a kérdés, miként kerülte el a Nemzetőrség, hogy felülkerekedjen benne a korábbi hatalom támogatói. A kötetből megtudjuk, hogy a fegyveres felkelő csoportokat sikertelenül próbálták távol tartani a Nemzetőrségtől: sok helyütt testületileg léptek be, s váltak garanciájává annak, hogy a forradalom eredményeit esetleg stabilizálni lehet. Megismerhetjük a Nemzetőrség működését, szervezeti kialakítását, összetételét, ezzel párhuzamosan a fegyveres testületek forradalom alatti viselkedését.

A szerző kitér a hazánkban állomásozó szovjet Különleges Hadtest csapatainak tevékenységére is. Szemünk előtt peregnék le a szovjetek és

magyar támogatóik ellen folytatott, sokszor súlyos veszteségekkel járó harcok: a Rádió épülete, Corvin köz, Széna tér, Práter utca, és még sorolhatnánk, hol bonyolódtak a megszálló szovjet csapatok számukra nagy veszteséggel járó városi harcokba. Olvashatunk arról, hogyan tudtak az egyszerű felkelők, a „pesti srácok” úgy felülkerekedni a túlerőben lévő szovjet csapatokon és a korábban oly rettegett államvédelmi szerveken, hogy a legfelsőbb magyar politikai vezetés kénytelen volt meghátrálni, illetve az SZKP legfelsőbb vezetése a követelések egy részét elismerni.

Horváth Miklós művében betekintést enged a kulisszák mögé. Miközben az ország a forradalom lázában ég, és az elért eredményeket igyekezik megszilárdítani, addig az SZKP legfelsőbb vezetése, karöltve a célnak megnyert magyar kommunistákkal, már az intervenció előkészítésén fáradozik. Kiderül, milyen óriási erőket mozgósítottak hazánk ellen, s ez nemcsak a bevetett katonai erőkre értendő, hanem arra a diplomáciai tevékenységre is, melynek következményeképpen Magyarország egyedül maradt forradalmával. Ráadásul a harcolóknak nemcsak egy külső támadóval kellett szembenéznük, hanem a mindinkább szerveződő belső forradalommal is.

A támadók előnyére vált – s erre Horváth Miklós is rámutat könyvében –, hogy a frissiben meg- és újjászervezett forradalmi fegyveres erők kialakítását nem sikerült teljesen befejezni, illetve egy hatékony központi irányítást kialakítani. Ez persze nem csak a szervezők hibája, talán inkább a rendelkezésre álló idő rövidségének tudható be, s annak, hogy az alakulatok és szervezetek jelentős részénél továbbra is fennállt egyfajta bizonytalanság. Érdemes aláhúzni azt is, hogy velük ellentétben a bevetett szovjet alakulatok egységes elgondolás, terv és irányítás alapján tevékenykedtek.

A kötet lapjain szinte szemünk előtt bontakozik ki az az erőfeszítés, ahogy a szovjet beavatkozást igyekeztek elkerülni. Érzékelhető a feszültség, a tehetetlenség, ami jellemezte a magyar katonai vezetést: az egymás után érkező felderítési adatokból egyértelműen kiderült számára, hogy a szovjet hadsereg milyen jelentős egységeket mozgósított, azok mozgási irányából látható volt, hogy mire készülnek, ugyanakkor az a tudat, hogy nem áll rendelkezésre megfelelő erő az ellenállásra, s ráadásul a várt nemzetközi se-

gítségre, fellépésre sem lehet számítani, teljesen bénítólag hatott.

Amikor beindult a szovjet hadigépezet, beigazolódottak a félelmek. A Tökölön tárgyaló Maléter honvédelmi miniszter és társai letartóztatásával sikerült kiiktatni a katonai vezetést és hamis parancssal a magyar hadseregben zavart okozni. A szerző helyesen állapítja meg, hogy a helyzetet Nagy Imre november 4-én 5 óra 20 perckor elmondott beszéde sem tisztázta: híres mondata („csapataink harcban állnak”) nem jelentett világos állásfoglalást. A túlerő által eltiport felkelő alakulatok, egyes csoportok még hetekig vívtak utóvédharcokat, de a végeredmény nem lehetett kétséges. A magyar csapatok vezetését kiiktatták, a legfontosabb repülőtereket és katonai objektumokat körülzárták, ily módon a hosszantartó ellenállás lehetősége is megszűnt. Talán érdemes megemlíteni, hogy a szovjetek Magyarország megszállásának forgatókönyvét még párszor elővettek és leporolták: 1968-ban Csehszlovákiában és később Afganisztánban alkalmaztak hasonló módszert. Tanúságos a fegyveres összecsapások elemzése. Kiderül, kik alkották a felkelő csoportokat, milyen társadalmi rétegek vettek részt a harcokban. A veszteségi adatokból megtudhatjuk, hogy a fegyveres erők veszteségeiket milyen körülmények között szenvedték el, vagyis mely oldalon harcoltak.

Horváth Miklós könyvében nemcsak az események bemutatására, hanem azok elemzésére is vállalkozik. Állításait sokszor konkrét adatokkal, statisztikákkal támasztja alá. Az olvasást megkönnyíti, hogy szerző lapalji jegyzeteket használ, a szervezeti struktúrákat folyamatábrákkal mutatja be, s az elemzett adatokat táblázatokba rendezi. Ezt kiegészítik a kötet végén található vázlatok és térképmelléletek, valamint névmutató, amelyek szintén segítik az eligazodást.

A téma iránt érdeklődőknek a kép teljessé tételéhez mindenképpen hasznos a szerzőnek Györkei Jenővel közösen írt, *Adalékok a szovjet katonai megszállás történetéhez* c. tanulmányát kézbe venni (In: Györkei Jenő – Horváth Miklós [szerk.]: *Szovjet katonai intervenció, 1956*. Budapest, Argumentum, 1996. – 2., jav. kiadás: Budapest, H & T Kiadó, 2001.), amely a szovjet csapatok magyarországi működést mutatja be, a most ismertetett könyvnél részletesebben. Ennek ellenére nyugodtan állíthatjuk, hogy Horváth Miklósnak jelen a kötettel egy olyan munkát si-

került elkészítenie, amely nemcsak kiváló alapot ad az 1956-os forradalom és szabadságharc megismeréséhez, a kialakult kép árnyalásához, hanem további kutatásokra is ösztönözhet.

(Horváth Miklós: *1956 hadikrónikája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. 482 p.)

Kiss Gábor Ferenc

NAGY IMRE

Rainer M. János *Nagy Imre* c. biográfiája az 1956. évi forradalom és szabadságharc eseményeinek és a forradalmat alakító államférfinak állít emléket, kinek életét, politikai pályafutását ismerteti. A könyv tizenöt fejezetre tagolódik, a gazdag bibliográfiai kalauzt névmutató zárja. A munka 2002-ben Budapesten, a Vince Kiadó gondozásában jelent meg.

Az „*Elindulás*”, „*Kommunistának maradni*”, „*Tizenöt év Moszkvában*” a politikai identitás kialakulását, az induló politikus életének korai, de legmeghatározóbb korszakait öleli fel. Nagy Imre mint hadifogoly került a szibériai berezovkai fogolytáborba, a „politikai tanulóköröket” látogatta, melyek egy életre meghatározták az alig húszéves fiatalember gondolkodását.

A világháborút követően hazatérhetett volna szülővárosába, Kaposvárra; ő a mozgalmi életet választotta, 1920 májusában tagja lett az Oroszországi Kommunista Pártnak. Hitte, hogy a szülőtérváros szovjet állam egy demokratikus politikai intézményrendszer és lényegesen magasabb színvonalú gazdasági és kulturális életnivót szándékozik nyújtani az ország valamennyi dolgozó rétegének.

Ellentétben az emigráns kommunistákkal, 1921-ben azzal a szándékkal lépett Magyarország földjére, hogy a magyar sajátosságokat figyelembe véve tesz meg mindent a szovjet modell hazai megvalósításáért. Mint a paraszt- és agrárkérdés szakembere kitűnő szervezőnek bizonyult, másodmagával alapította meg a Magyarországi Szocialista Munkáspárt (MSZMP) kaposvári szervezetét. Idegenkedett az erőszak minden formájától, a politikai élet játékszabályait betartva, a fokozatosság elvét követve akarta elérni a po-

litikai és gazdasági élet szocialista átalakítását. 1928-ban megjelent *Munkánk a faluban* c. írásában a legális vidéki politizálás mellett szállt síkra. Elképzeléseivel hamar magára maradt, az illegálisban működő Kommunista Magyarországi Pártjának (KMP) vezetőségével sorozatos nézeteltérései voltak.

Belefáradva a bujkálásba és a torzszalkodásba, önként a Szovjetunióba távozott. Azonban kritikus személyiségével a moszkvai emigrációt is elidegenítette magától. Kiváló agrárszakembernek tartották, de politikai „képtelensége” és „elhajlásai” miatt nem vették komolyan.

Külön érdekessége a könyvnek, hogy az emigráns külhoniak hatalmi beharcaiba is betekintést enged. A KMP főtitkári székéért folytatott marakodásban Kun Béla, Szerényi Sándor, Szántó Zoltán, Gerő Ernő és Rákosi Máttyás alakjai bukkannak fel.

A szerző Nagy Imre politikai elképzeléseit, gyakorlati megoldásait érthetően, logikusan felépített gondolatmenetekben ismerteti, könnyebb megértésükhöz a Nagy által írt publikációkból, tanulmányokból, levelekből, vitairatokból idéz. Az olvasó részletes betekintést nyer az általa alapított *Parasztok Lapja*, a *Munkánk a faluban* és a *Magyar mezőgazdaság fejlődési tendenciái* c. munkáiban, a *Sarló és kalapács* és az *Újhang* cikkein keresztül publicisztikai tevékenysége is. Évekkel később paradox módon a műfordítások, tanulmányok ismertetéséből élő agrárpolitikus épp „jelentéktelensége” miatt került vissza a politikai életbe, mint utólag kiderült, személyét Rákosi jócskán alulértékelt.

A tizenöt évet a Szovjetunióban töltő politikus Magyarországon hamar népszerű lett, sőt túl népszerű. A „földosztó miniszter” a paraszti társadalom felemelőjének szerepében országosan ismert és elismert politikussá vált. Tanáros, rokonszenves alakját pártja a saját arcává tette. Nyugalma, sikerei mégsem tartottak sokáig, ismerve kritikus, elveihez következetesen ragaszkodó természetét, ismét szembekerült a „belső maggal”. Az MKP Titkársága a szívproblémákkal küszködő politikust „gyógykezelésre küldte”. Rákosi főtitkár még tovább ment, kritizáló levélben panasolta be a moszkvai felső vezetésnél. A nyugalmas munkatempóhoz szokott, a szocializmusba tartó út fokozatosságát, a korlátozott többpártrendszer, a parlamentnek felelős kormányzást támogató Nagy Imre élesen ellenezte az MKP kapko-